

მერაბ კეჭევაძე

ქუთაისში ებრაელთა დასახლების მთავარი
ქუჩები მე-19 საუკუნეში

ქუთაისის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში გამორჩეულია მე-19 საუკუნე როცა ფაქტობრივად ხელახლა დაიბადა ძველი და დიდი ტრადიციების გამგრძელებელი ახალი ქალაქი. საქალაქო ცხოვრების გამოცოცხლება და აღმავლობა, რომელიც ქუთაისის თურქთაგან განთავისუფლებას მოჰყვა (1770 წ.), ხანმოკლე აღმოჩნდა. 1818 წელს იმერეთის სამეფოს გაუქმებას, ქუთაისის სტატუსის დამცრობასთან ერთად, სხვა უბედურებებიც მოჰყვა—შავი ჭირი და მოუსავლიანობა, რამაც ქალაქის ისედაც მცირე მოსახლეობა კიდევ უფრო შეამცირა, რასაც საქალაქო ცხოვრების დაქვეითება მოჰყვა. ქუთაისის აღმშენებლობის ახალი ეტაპი იწყება 1820 წლიდან (იმერეთის საეკლესიო აჯანყების სისხლში ჩახშობის შემდეგ, როდესაც ფაქტობრივად რუსეთი საბოლოოდ დამკვიდრდა იმერეთში). დაიწყო რიონის მარცხენა სანაპიროს ინტენსიური განაშენიანება და ქალაქის თანდათან დაბლობში ვაკეზე "ჩამოსვლა". ყალიბდება დღეს ქალაქის ისტორიულ ნაწილად წოდებული "ცენტრი". პროცესი თავიდან ქაოტურად მიმდინარეობდა, მაგრამ მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში გეგმაზომიერი ხასიათი მიიღო, რაც დიუბუა დე მონპერესეულ გეგმაზე (1833 წ.) კარგად ჩანს. ქალაქის ვაკეზე "ჩამოსვლა" აბსოლუტურად სწორი იდეა იყო. სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით უნაკლო ადგილზე გაშენებულ ქალაქს ახლა უკვე სამრეწველო და სავაჭრო-კომერციულ ცენტრად ქცეული ქვედა ქალაქი ენაცვლებოდა და ავსებდა. ახალი გაშენებული ქალაქის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი უბანი გახდა ე.წ. "ებრაელთა დასახლება-უბანი".

ებრაელები, რომელთაც საქართველოში მოსახლეობის 2000 წელზე მეტი ისტორია გააჩნიათ, ქუთაისში, უფრო სწორად, ქუთაისის ახლოს მდებარე სოფელ მწვანეყვავილაში მცხოვრებლებად მე-17 საუკუნიდან ჩანან, კერძოდ, 1644 წლის სიგელში, როცა გაენათელი მიტროპოლიტი ზაქარია ქვარიანი ყვება მისსა და მამამისის მიერ სოფელ მწვანეყვავილას დასახლებაზე, ახსენებს იქ დასახლებულ ოჯახს, "ფიჩხაძე დანიელას კომლი ერთი". მწვანეყვავილა არათუ იმ დროს, მე-19 საუკუნის შუა წლებამდე არ ეკუთვნოდა ქუთაისს, ამიტომაც ალბად, რომ მე-17-18 საუკუნეების არც ერთი უცხოელი მოგზაური (ლაშბერტი, შარდენი, ტოლოჩანოვი, იველევი, გიულდენშტედტი) არ ადასტურებს ქუთაისში ებრაელთა ცხოვრებას, რაც, ისტორიკოს დანიელ ხანანაშვილის, საქართველოს ებრაელთა ისტორიის დიდი მემატიანის, აზრით, "იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ აქ, ამ პერიოდში ებრაელები ან ერთეულები იყვნენ, ან, რაც უფრო საფიქრებელია, არც კი სახლობდნენ".

ქუთაისში ებრაელთა პირველი მოხსენიება ეკუთვნის ვახუშტი ბატონიშვილს, რომელიც წერს (1745 წ.), რომ ქუთაისის მოსახლენი "არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი".

1822 წელს ფრანგი მოგზაური გამბა აღნიშნავს: " ქუთაისში მოსახლეობა ჯერ კიდევ ცოტაა, დაახლოებით 800 ებრაული ოჯახი აქაური მოსახლეობის თითქმის ნახევარს შეადგენს". 1833 წელს კი დიუბუა დე მონპერე ებრაელებზე წერს: ისინი ას წელზე მეტია, რაც მოვიდნენ ქუთაისში, სადაც უწინ არ ცხოვრობდნენ, ისინი მოიყვანეს მეფეებმა, რომლებიც მათ მფარველობდნენ. ქუთაისის ეკლესიამ მათ დაუთმო მიწის ფართობი, სადაც მოთავსდნენ გუბერნატორის სახლის (დღევანდელი ქუთაისის სააპელაციო სასამართლოს ტერიტორია - მ. კ.) მახლობლად. დიუბუას ეს ცნობა კიდევ ერთხელ ადასტურებს ვახუშტი ბატონიშვილის ზემოთ მოყვანილი სიტყვების სისწორეს, მაგრამ აჩენს კითხვას, რატომ არ ახსენებს ებრაელებს ქუთაისში 1771 წელს აქ ჩამოსული გიულდენშტედტი, რომელიც მწვანეყვავილადან (ოკრიბიდან მომავალი) შემოვიდა ქალაქში. ამ კითხვაზეც პასუხს დანიელ ხანანაშვილიდან დავიმოწმებთ, რომ 1770 წელს, ქალაქის ოსმალთაგან განთავისუფლებისას ისინი ქალაქიდან ბრძოლებს განერიდნენ, რაც სულ მალე, როცა ქალაქის აღმშენებლობა დაიწყო, მათი ისევ დაბრუნება-დასახლებით აღინიშნა.

1776 წელს აფხაზეთის კათალიკოსი იოსები ქუთაისში რამდენიმე ებრაელ კომლს ასახლებს. აქაური ებრაელები ჩანან 1782 წელს იმერეთის დედოფალ გულქანის გოგნის მონასტრისადმი შეწირულობის სიგელში. 1803 წელს იმერეთის დედოფალი მარიამი მოწამეთის მონასტერს სწირავს ქუთაისში აბრამ და დავით შამოელაშვილებს. სხვათა შორის, ქუთაისში მცხოვრები ამ დედოფლის კუთვნილი 68 კომლიდან 33 ებრაელთა იყო.

1855 წლის მონაცემებით, ქუთაისში ცხოვრობდა 1155 ებრაელი, რომელთაგან 537 მოქალაქე, ხოლო 430 საეკლესიო ყმა იყო. მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში ქუთაისში მცხოვრები 6589 ადამიანიდან 1290, 1885 წელს 23644 მცხოვრებიდან - 2488, ხოლო 1897 წელს 32476-დან 3464 ებრაელი იყო.

ქუთაისში ებრაელთა დასახლება "ებრაელთა უბნის" სახელწოდებით დატანილია 1833 წელს შედგენილ დიუბუა დე მონპერეს გეგმაზე და იგი მოიცავს დღევანდელი ნიუ-პორტის ქუჩის ბოლო ნაწილს, გაპონოვისა და აზერბაიჯანის ქუჩების დასაწყისს და იერუსალიმის ქუჩას.

"ებრაელთა უბნის" ერთ-ერთი ძირითადი ქუჩა "ებრაელთა ქუჩა" იყო, რომელიც ქუთაისის პირველსახელდებულ ქუჩებს შორის მე-19 საუკუნის 50-იანი წლების დასასრულიდან ჩანს. ის წარმოქმნილია მე-19 საუკუნის დასაწყისში. ქუჩა სახელდებულია აქ ებრაელთა ცხოვრების ფაქტის აღსანიშნავად, რომლებიც მოსახლეობის აბსოლუტურ უმრავლესობას შეადგენდნენ. ჟურნალ "ცისკრის" 1860 წლის №16-ში დაბეჭდილი წერილის თანახმად, რომელიც ზ. ერისთავს ეკუთვნის, ეს ქუჩა იყო "ერთ ძუელ ქუჩათაგანი, რომელთა ნახვას ჩვენ ვართ მიჩვეული აზიის ქალაქებში. მისი სივიწროვე და აღმოუხუნელებელი ტალახი უშლიდა თვით ურიებს სიარულს. ქუჩას აქეთ-იქით ნაპირებში აქუს არხები, რომელთაც ჩაყვება ყოველგვარი უწმინდურება. სახლები ურიების სულ ხისა არიან და ნაწილ არიან დადგენილნი შეუწყვეტელ რიგობითა ქუჩაში და ნაწილი მთაზედა აქა-იქ ბაღებში. გარედან ისინი არ არიან გათეთრებული, როგორათაც შიგნიდან". მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში ებრაელთა ქუჩა უკვე უკავშირდებოდა როგორც გაპონოვის (იმჟამინდელი გელათის), ასევე გელათის (იმჟამინდელი პოლიციის) ქუჩებს. ფაქტობრივად, მთელი ებრაელთა უბანი

ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, ისე, როგორც თავად ქუჩაზე იყო მათი მჭიდრო დასახლება, აქ სახლი სახლზე იყო მიდგმული, რამაც ტრაგიკული შედეგი გამოიღო ამ უბანში გაჩენილი ორი ხანძრის დროს. მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში ებრაელების ქუჩა ორად გაიყო. ქვედა ნაწილს დღევანდელი პოლიციის მეორე განყოფილებიდან დიდ სინაგოგამდე ებრაელების ქუჩის სახელი დარჩა, ზედა ნაწილს კი სინაგოგიდან გელათის ქუჩამდე (იმჟამინდელი პოლიციის ქუჩა) ბერუჩოვის ქუჩა ეწოდა (დღევანდელი აზერბაიჯანის). 1921 წელს ეს ქუჩა ჩანს შაუმიანის (დღევანდელი ნიუ-პორტის) ქუჩის პირველ შესახვევად. 1926 წელს ეწოდა გამოჩენილი ქართველი ებრაელი რევოლუციონერის, აბრამ (იკვა) იოსების ძე რიჟინაშვილის სახელი. 1995 წლიდან კი მას ეწოდება იერუსალიმის ქუჩა.

ებრაელთა კომპაქტური დასახლებით გამორჩეული იყო გელათის ქუჩა (ამჟამად გაბონოვის ქუჩა), რომელიც იწყება ნიუ-პორტის ქუჩიდან და მთავრდება მწვანეყვავილას ქუჩასთან. აქ გვიანფეოდალურ ხანაში ჩანს უკვე ქართველ ებრაელთა დასახლება, რომელიც ქუჩის მიმართულუბასთან ერთად მწვანეყვავილასაკენ მიემართებოდა. იყო რა გელათის მონასტრისაკენ მიმავალი გზის ნაწილი, თავდაპირველად ქუჩას გელათის სახელი ეწოდა. როგორც დიუბუა დე მონპერეს გეგმიდან, ასევე იმავე პერიოდში შესრულებული ნ. ჩერენცოვის ნახატიდან ჩანს, რომ მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებისათვის ჯერ კიდევ მეჩხრადაა დასახლებული, 60-იანი წლებისათვის ქუჩაზე უკვე სახლების სიმჭიდროვეა, ხოლო 80-იანი წლებისათვის მთლიანად ათვისებულია. ამ ქუჩის მოშენების სახე, ისე როგორც იმდროინდელი "ებრაელების ქუჩისა", განსხვავებული იყო ქუთაისის სხვა ქუჩების დაგეგმარებისაგან. აქ ყოველი სახლი სახლზე იყო მიდგმული და ქუთაისის დასახლებისათვის ტიპური ეზო-საკარმიდამო სისრულე და კეთილმოწყობა არ გააჩნდა. ამ ქუჩაზე იდგა როგორც სინაგოგები, ასევე ებრაელების სკოლა. 1926 წელს ქუჩას მიენიჭა რევოლუციონერ სტეფანე შაუმიანის სახელი, ხოლო 1989 წელს ქუჩის საწყის მონაკვეთს (მე-ნ შესახვევამდე) ეწოდა ჩვენი თანაქალაქელის, "ვეფხისტყაოსნის" ძველებრაულად (ივრითზე) მთარგმნელის, შოთა რუსთაველის სახელობის პრემიის ლაურეატის, ბორის პანტელეიმონის ძე გაბონოვის სახელი.

ებრაელები წარმოადგენდნენ აზერბაიჯანის ქუჩის მოსახლეთა მნიშვნელოვან ნაწილს. ქუჩა, რომელიც მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში შეიქმნა და რომელიც იმავე საუკუნის 60-იან წლებიდან ბერუჩოვის სახელს ატარებდა, ხანდახან ებრაელთა ქუჩის ნაწილად ფიქსირდებოდა. მას 1922 წელს ეწოდა აზერბაიჯანის სახელი. დროის მცირე მონაკვეთში 1997-2008 წლებში ქუჩა პოეტ ნიზამი განჯელის სახელს ატარებდა.

მე-19 საუკუნის მიწურულს ებრაული მოსახლეობა ჩანს ნიუ-პორტის ქუჩაზეც. ეს იყო ქუთაისის ერთ-ერთი უძველესი ქუჩა, რომელიც სხვადასხვა დროს გენერალ-გუბერნატორის (ქუჩის ბოლოში მდებარე ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის რეზიდენციის აღსანიშნავად), გაგარინის (ქუთაისის გუბერნატორ ა. ი. გაგარინის მოსაგონრად), მე-3 ინტერნაციონალისა და პოეტ ვლადიმერ მაიაკოვსკის სახელს ატარებდა.

როგორც აღვნიშნეთ, ებრაელები ძირითადად ქუთაისში ცხოვრობდნენ ებრაელების, გელათის, გაგარინის, პოლიციის ქუჩებზე. ზოგიერთი ქუჩის

მცხოვრებთა აბსოლუტური უმრავლესობა ებრაელი იყო, მაგალითად 1880 წელს ებრაელების ქუჩაზე მცხოვრებ 39 კომლიდან - 38, ხოლო გელათის ქუჩაზე 64 კომლიდან - 63 ებრაელთა კომლი იყო. მე-19 საუკუნის ბოლომდე ქუთაისელ ებრაელთა ძირითადი საცხოვრისი "ებრაელების უბანია", სხვა უბნებში აქვთ ძირითადად დუქნები. სახლი თუ აქვთ, ფლობენ დროებით, კომერციის მიზნით (ყიდულობენ და ყიდიან), ხოლო მე-19 საუკუნის დასასრულსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში ისინი უკვე ჩანან ქალაქის ცენტრალური ნაწილის სხვა ქუჩებზეც, 1903 წლის მონაცემებით მიხეილის ქუჩაზე 59 კომლიდან 18, ვორონცოვის ქუჩაზე 56-დან 18, პოლიციის ქუჩაზე კი 81-დან 13 ებრაელებისაა.

სამწუხაროდ, "ებრაელთა უბნიდან", მე-19 საუკუნის დროინდელი შენობებიდან გარდა სამი სინაგოგისა (დიდი სალოცავი, აგებული მე-19 საუკუნის 80-იან წლებში და ნაკურთხი 1887 წლის 14 მაისს, ზედა, ანუ მწვანეყვავილას სალოცავი (1863 წ.) და პატარა სალოცავი (მე-19 საუკუნის დასაწყისი - მეორე სართული დაადგეს 1912 წელს) თითქმის არაფერი შემოგვრჩა, რისი მიზეზიც გახდა ამ უბანში მომხდარი ორი დიდი ხანძარი, 1852 წლის 12 იანვარსა და 1928 წლის 10-11 მაისს. დღეს ქალაქში არსებული გამორჩეული ისტორიულ-არქიტექტურული ღირებულების მქონე შენობებიდან რამდენიმე ქუთაისელი ებრაელების მიერაა აგებული. ასეთია: ყოფილი "ვთბ ბანკის" შენობა, რომელიც აბრამ მოშიაშვილის საცხოვრებელ სახლს წარმოადგენდა (აგებულია 1915-1916 წლებში), ცენტრალურ მოედანზე მდგარი სამსართულიანი სახლი, რომელიც არონ რიჟინაშვილს ეკუთვნოდა, სასტუმრო „ორიენტი“-ს შენობა, რომელიც ს. კაკიტელაშვილის საკუთრება იყო, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის (საჯარო ბიბლიოთეკის) შენობა, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში ა. ელიგულაშვილს ეკუთვნოდა და მე-20 საუკუნის 10-იან წლებში მესამე სართული დააშენა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ე. აიხვალდი, 2005 - ე. აიხვალდი, "საქართველოს შესახებ", თბ., 2005.
- ვ. ბატონიშვილი, 1973 - ვ. ბატონიშვილი, "აღწერა სამეფოისა საწართველოისა" (ქართლის ცხოვრება, ტ. 4. თბ., 1973).
- ჟ. გამბა, 1987 - ჟ. გამბა, "მოგზაურობა ამიერკავკასიაში", ტ. 1, თბ., 1987.
- გიულდენშტედტი, 1962 - "გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში", ტ. 1. თბ., 1962, ტ. 2. 1964.
- ქ. კასტელი, 1975 - დონ ქრისტოფორო დე კასტელი, "ცნობები და აღბომი საქართველოს შესახებ", თბ., 1976.
- გ. კობალიანი, 2010 - გ. კობალიანი, "ქუთაისის ქუჩები", ქუთ., 2010.
- ლოცვის კარები, 2009 - ლოცვის კარები, ქუთაისის ებრაელობა", თელავი, 2009.
- ი. ივ. პურადაშვილი - ისაკ და ივანე პურადაშვილები, "მოგონებები", ქუთ., 2009.
- უ. ტოლოჩანოვი, 1970 - უ. ტოლოჩანოვი, იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა, თბ., 1970.

ქსძ, 1970 - ქართული სამართლის ძეგლები", ტ. 3. თბ., 1970.

ქ.ც.ა. ფ. 1513, ს.70. ს.72.

ქუთაისი, მე-13 საუკუნის 60-იანი წლებიდან მე-20 საუკუნის 20-იან წლებამდე, ქუთაისი, 2013.

შარდენი, 1975 - შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში", თბ., 1975.

ჟურნალი „ცისკარი“, 1860, №16.

MERAB KEZEVADZE

MAIN STREETS OF JEW SETTLEMENTS IN XIX CENTURY

In XIX new stage of rebuilding began in Kutaisi. Intensive development of benches and process of settling in districts with flat landscape became measurable from 1930s. One of the important place of new “down” city became so called “Jewish settlement-district”.

Jews become noticeable from XVII century in village Mtsvanekvavila, near Kutaisi.

Vakhushti Batonishvili is first who mentions Jews in the city, he writes that the settlers of Kutaisi are: “people from Imereti, Armenia, Uriah traders”.

In 20s of XIX century , according to French traveler Gamba, almost half of Kutaisi population were the Jews living here.

Jewish settlement in Kutaisi with the title “Jew district” is denoted on the plan made by Diubua de Monpere in 1833 and it combines present day New Port street, the last part, beginning parts of Gaponovi and Azerbaijani streets and Jerusalem street.

Compact settlements of Jews were prominently noticeable on Gelati (then Shaumiani) street. On this street there were synagogues and school for Jews.

Nowadays the street is named after Boris Gaponov, a person who translated “A man in the Panther’s skin” into Hebrew.

Thus XIX century Jews used to live in streets of Jews, Gelati, Gagarini, Police. In other districts they usually had shops. For today we have three synagogues left from “Jew district”: bid and small shrines, up e.g. Mtsvanekhvavila shrine.